

IRENA MUDRECKA

Uniwersytet Opolski

ORCID – 0000-0001-8614-9727

USTAWA O WSPIERANIU I RESOCJALIZACJI NIELETNICH Z PERSPEKTYWY WSPÓŁCZESNYCH TRENDÓW W POSTĘPOWANIU Z NIELETNIMI*

Wprowadzenie: 1 września 2022 roku weszła w życie ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, która zastąpiła obowiązującą prawie 40 lat ustawę o postępowaniu w sprawach nieletnich uznawaną już za przestarzałą i nieadekwatną do realiów XXI wieku.

Cel badań: Celem przedstawionych rozważań jest interpretacja wybranych przepisów ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich z perspektywy praktyki resocjalizacyjnej. Należy odpowiedzieć na pytanie, czy aktualne uregulowania prawne dotyczące nieletnich są spójne ze współczesnymi trendami w postępowaniu z nieletnimi. Poza tym ważne jest rozpowszechnienie wiedzy na temat nowych zasad postępowania z nieletnimi w celu podnoszenia świadomości prawnej społeczeństwa, zwłaszcza pedagogów, nauczycieli, rodziców, gdyż to oni mają obowiązek edukowania w tej materii dzieci i młodzież, bowiem w przeciwnym wypadku prawo nie wypełnia swojej funkcji prewencyjnej.

Stan wiedzy: Nowa ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich w wielu miejscach powieliła unormowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. Jednakże występują zmiany, które można nazwać zmianami zasadniczymi. Wymienić tu należy wprowadzenie dolnej granicy odpowiedzialności nieletnich, obniżenie wieku odpowiedzialności karnej nieletnich za najbardziej poważne przestępstwa, możliwość wydłużenia czasu wykonywania środka poprawczego w określonych sytuacjach, powstanie okręgowych ośrodków wychowawczych, wyposażenie dyrektorów szkół i organów prowadzących postępowanie wyjaśniające w kompetencje stosowania środków oddziaływania wychowawczego.

Podsumowanie: Ocena nie jest jednoznaczna, gdyż nowe uregulowania wprowadzają zasady odpowiadające modelowi retributywnemu. Poza tym ustawodawca utrzymał elementy modelu opiekuńczego i modelu sprawiedliwości naprawczej. W ustawie znalazły się też przepisy, które można ocenić jako wprowadzenie elementów systemu *diversion*.

Słowa kluczowe: nieletni, ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, system *diversion*, dekriminalizacja, deinstytucjonalizacja

* Sugerowane cytowanie: Mudrecka, I. (2024). Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich z perspektywy współczesnych trendów w postępowaniu z nieletnimi. *Lubelski Rocznik Pedagogiczny*, 43(1), 177–191. <http://dx.doi.org/10.17951/lrp.2023.43.1.177-191>

WPROWADZENIE

W rozwoju postępowania z nieletnimi w Stanach Zjednoczonych i państwach europejskich obserwujemy tendencje określane przez pojęcia: *diversion*, deinstytucjonalizacja, deinstytucjonalizacja i *due proces* (Stańdo-Kawecka, 2007), które to znalazły swoje odzwierciedlenie we Wzorcowych Regułach Minimum Narodów Zjednoczonych dotyczących wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich z 1985 roku zwanych Regułami Pekińskimi. Reguły te zawierają jedynie ogólne wskazania dotyczące reakcji organów na przestępczość nieletnich, ale ważne jest to, że wskazują niezbędne kierunki rozwoju zarówno dla prawa, jak i praktyki postępowania z nieletnimi. Należy zauważyć, że ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z 1982 roku (dalej: u.p.n.) powstała przed sformułowaniem Reguł Pekińskich, więc z tej obiektywnej przyczyny nie mogła uwzględniać powyższych reguł. Podobną uwagę można sformułować wobec zasad dotyczących praw nieletnich przed sądami wprowadzonymi przez Konwencję o Prawach Dziecka. Mimo wielokrotnych nowelizacji u.p.n. nie udało się w pełni w prawodawstwie polskim uwzględnić powyższych reguł prawa międzynarodowego dotyczących nieletnich (Banaszak i Burdziak, 2019). W związku z powyższym zasadna jest analiza aktualnych unormowań prawnych dotyczących nieletnich z punktu widzenia urzeczywistniania wytycznych zawartych w ONZ-owskim systemie ochrony praw osób w kontakcie z wymiarem sprawiedliwości. Powyższa tematyka jest bardzo szeroka i nie jest możliwe jej wyczerpanie w niniejszym tekście. Zagadnienia związane z prawami procesowymi (*due proces*) muszą być podjęte przez prawników specjalizujących się w tej materii. W niniejszym opracowaniu skoncentruję się jedynie na zagadnieniach ogólnych, które są istotne z pedagogicznego punktu widzenia, gdyż decydują o organizacji oddziaływań resocjalizacyjnych (lub profilaktycznych) w środowisku naturalnym i w placówkach resocjalizacyjnych.

Diversion swoimi korzeniami sięga lat 70. ubiegłego wieku, kiedy w Stanach Zjednoczonych w miejsce formalnego systemu kontroli sądowej zaczęto rozwijać alternatywne, pozasądowe sposoby reakcji na łamanie norm społecznych przez nieletnich. Miały one na celu zapewnienie dzieciom i młodzieży niezbędnej pomocy i wsparcia przez instytucje pomocowe przy równoczesnym zapobieganiu szkodliwej stygmatyzacji związanej z byciem podopiecznym sądu. Chodziło więc o „zawracanie” nieletnich z drogi formalnego postępowania sądowego (Elrod i Ryder, 1999). Nieletni byli najczęściej zobowiązani do uczestniczenia w różnorodnych programach resocjalizacyjnych (Stańdo-Kawecka, 2007). System *diversion* realizuje zasadę minimalnej interwencji przejawiającej się przede wszystkim w dominacji środków pozasądowych w postępowaniu z nieletnimi, co jest cechą nowoczesnego podejścia do zapobiegania przestępczości nieletnich (Muskala, 2014). Natomiast reguła deinstytucjonalizacji wyraża się w dążeniu do ograniczania kar i środków izolacyjnych do niezbędnego minimum. Umieszczenie nieletniego w zakładzie izolacyjnym powinno więc być środkiem ostatecznym i musi być stosowane na jak najkrótszy czas.

Stańdo-Kawecka (2007) dokonała szczegółowej analizy rozwoju systemów prawnych regulujących postępowanie z nieletnimi w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie, krajach europejskich, w tym w Polsce, i na tej podstawie stwierdziła, że ewolucja ta, obserwowana od początków XX wieku, przebiega od modelu opiekuńczego w kierunku modelu odpowiedzialności. Stańdo-Kawecka konstatuje, iż przekształcenia obserwowane w polityce karnej wobec nieletnich od lat 80. XX wieku świadczą o toczącym się procesie „upodmiotowienia” nieletniego poprzez rozszerzanie jego uprawnień procesowych i akcentowanie jego odpowiedzialności za popełnione czyny. Jest to związane z rozwijającym się nurtem sprawiedliwości naprawczej.

PROBLEM I CEL BADAŃ

Celem przedstawionych rozważań jest interpretacja wybranych przepisów ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich z perspektywy praktyki resocjalizacyjnej. Problematyka prawnej odpowiedzialności nieletnich jest ważna z pedagogicznego punktu widzenia, gdyż wyznacza ramy postępowania pedagogów resocjalizacyjnych, którzy w swojej działalności muszą uwzględniać unormowania prawne. Tekst jest również próbą odpowiedzi na pytanie, w jakim kierunku te zmiany zmierzają – czy wskazują na pogłębianie się modelu retrybutywnego, czy na umacnianie się modelu opiekuńczego, czy też na rozwój w kierunku modelu sprawiedliwości naprawczej. Należy odpowiedzieć na pytanie, czy aktualne uregulowania prawne dotyczące nieletnich są spójne ze współczesnymi trendami w postępowaniu z nieletnimi.

STAN WIEDZY

W Polsce, po wieloletniej pracy nad nowymi zasadami postępowania z nieletnimi 1 września 2022 roku weszła w życie ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (dalej: ustawa o nieletnich lub u.w.r.n.). Poprzednia ustawa regulująca postępowanie w sprawach nieletnich była wielokrotnie nowelizowana i uznawana już za przestarzałą, nieadekwatną do realiów sytuacji młodzieży w XXI wieku. Powszechne były głosy teoretyków i praktyków postulujące konieczność zmiany w prawie dla nieletnich (Gromek, 2001; Kuształ, 2008).

Preambuła do ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich zawiera wytyczne dla wszystkich organów i osób stosujących przepisy ustawy poprzez wskazanie celu, jaki przyświecał ustawodawcy poprzez zdefiniowanie najważniejszych wartości, które powinny być szczególnie chronione. W preambule do tej ustawy ustawodawca podkreślił, że uznaje rodzinę za naturalne środowisko rozwoju człowieka, co oznacza, iż respektuje zasadę autonomii rodziny i pierwszoplanową rolę

rodziców w przekazywaniu swoim dzieciom wartości, zasad i niezbędnych wzorców. Ponadto ustawodawca kieruje się prawem nieletnich do szczególnej troski i pomocy oraz zasadą subsydiarności, a więc otacza rodzinę ochroną i wsparciem w wychowaniu zgodnym z uniwersalnymi zasadami etyki. Podkreśla też, że dąży się do umacniania poczucia odpowiedzialności rodzin za przygotowanie dzieci do życia we wspólnocie oraz za wychowanie nieletnich na osoby świadome swych obowiązków rodzinnych i obywatelskich. Celem ustawy jest również dążenie do wzmacniania u nieletnich świadomości odpowiedzialności za własne czyny, przeciwdziałanie demoralizacji nieletnich i dopuszczania się przez nich czynów karalnych oraz stwarzanie warunków do powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem lub z zasadami współżycia społecznego.

Porównując preambułę do ustawy o nieletnich z preambułą do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, należy zauważyć, że ta aktualna mówi o dążeniu do kształtowania poczucia odpowiedzialności nieletnich, co należy uznać za krok wychodzący naprzeciw potrzebom zmieniającego się świata, gdyż w poprzedniej ustawie w preambule mowa była tylko o kształtowaniu odpowiedzialności rodziców za wychowanie dzieci.

W artykule 1 niniejszej ustawy zostało zdefiniowane pojęcie nieletniego. Nieletnim jest więc osoba, która:

- ukończyła 10 lat i nie jest pełnoletnia (czyli nie ukończyła 18 lat, chyba że sąd przed 18. rokiem życia uznał jej pełnoletność), wobec której zostało uruchomione postępowanie w sprawach o demoralizację;
- dopuściła się czynu karnego po ukończeniu 13 lat, ale przed ukończeniem 17 lat, wobec której zostało uruchomione postępowanie w sprawach o czyny karalne (czyn zabroniony przez ustawę jako przestępstwo lub przestępstwo skarbowe albo wykroczenie lub wykroczenie skarbowe);
- wobec której zostały orzeczone środki wychowawcze, środek leczniczy lub środek poprawczy, zasadniczo nie dłużej niż do ukończenia przez te osoby 21 lat z wyjątkiem osób, którym środek poprawczy został przedłużony do 24. roku życia.

Nieletnim staje się więc osoba spełniająca kryteria wiekowe ustalone w artykule 1 omawianej ustawy, wobec której sąd dla nieletnich (tak zwyczajowo nazywają się wydziały rodzinne i nieletnich sądów rejonowych) wszczyna postępowanie sądowe ze względu na to, że powziął informacje na temat toczącego się procesu demoralizacji lub faktu popełnienia przez tę osobę czynu karnego. Możemy więc używać pojęcia nieletni tylko wobec tych adolescentów, którzy są w konflikcie z prawem i w związku z tym są w trakcie postępowania sądowego lub na podstawie orzeczenia sądowego wykonuje się wobec nich środki sądowe (wychowawcze, lecznicze lub środek poprawczy).

Porównując aktualne uregulowania z poprzednią ustawą należy wskazać dwie zasadnicze zmiany. Po pierwsze, ustawa z 2022 roku wprowadziła dolną granicę

odpowiedzialności nieletnich w przypadku znajdowania się w procesie demoralizacji, co również dotyczy nieletnich, którzy przed 13. rokiem życia popełnili czyn o znamionach przestępstwa – jest to 10 lat. Poprzednio nie było zdefiniowanej dolnej granicy nieletniości, co oznaczało, że nawet 7-letnie dzieci mogły być stawiane przed oblicze sądu, gdy biegli sądowi wypowiadali się, że dziecko ma już zdolność odróżniania dobra od zła (Mudrecka, 1999). Brak dolnej granicy nieletniości rodził wiele kontrowersji i prowadził do uznaniowości. Określenie dolnej granicy nieletniości można uznać za krok w kierunku większej jednoznaczności i czytelności prawa dla nieletnich. Dodać należy, że w przypadku, gdy dziecko nie ukończyło 10. roku życia, a wykazuje zachowanie świadczące o jego demoralizacji (łamanie norm społecznych, zachowania ryzykowne, agresja) reakcja społeczna powinna być skierowana na rodziców dziecka. Można wtedy wykorzystać art. 109 Kodeksu Rodzinnego i Opiekuńczego, na podstawie którego sąd podejmuje decyzję o ingerowaniu we władzę rodzicielską poprzez jej ograniczenie, zawieszenie lub pozbawienie. Sąd na tej podstawie może również ustanowić dozór kuratora sądowego nad rodziną, który ma na celu nie tylko kontrolę nad wypełnianiem funkcji rodzicielskich, ale przede wszystkim wspieranie rodziców w wypełnianiu ich funkcji opiekuńczo-wychowawczych i ich dzieci w optymalnym rozwoju.

Po drugie, zmiana nastąpiła w przypadku określenia długości wykonywania orzeczeń sądowych – poprzednio to było 21 lat. Środki wychowawcze wykonywało się, i dalej wykonuje, do 18. roku życia, czyli do pełnoletności. Zmiana dotyczy wykonywania środka poprawczego. Został on wydłużony do 24. roku życia, ale tylko w określonych w ustawie sytuacjach, które zostaną opisane w dalszej części opracowania. Tę zmianę należy uznać za krok świadczący o zwiększeniu represyjności prawa nieletnich. Rodzi się bowiem pytanie: jaki jest sens wydłużania pobytu nieletniego w placówce o następne 3 lata, jeśli dotychczasowy pobyt nie przyniósł pozytywnych skutków? Wydaje się, że uzasadnieniem tej zmiany jest chęć grożenia nieletnim wydłużeniem pobytu w zakładzie poprawczym i w ten sposób zmuszanie ich do uległości, co trudno uznać za właściwy sposób motywowania nieletnich do resocjalizacyjnej zmiany.

Od zasad odpowiedzialności prawnej nieletnich określonych w art. 1 ustawy o nieletnich istnieją jednak wyjątki określone w kodeksie karnym, który co do zasady obowiązuje wobec dorosłych, zdefiniowanych jako osoby, które ukończyły 17. rok życia. Otóż wobec nieletniego w szczególnych przypadkach wymienionych w art. 10 § 2 k.k. może być zastosowana kara w rozumieniu kodeksu karnego. Kara ta może być orzeczona wobec nieletniego, który po ukończeniu 15 lat dopuścił się czynu zabronionego określonego w wymienionych enumeratywnie 10 artykułach kodeksu karnego. Są to następujące przestępstwa: zamach na prezydenta, zabójstwo, spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, spowodowanie zdarzenia, które zagraża życiu lub zdrowiu wielu osób albo mieniu w wielkich rozmiarach, stosując podstęp albo gwałt na osobie lub groźbę bezpośredniego użycia takiego

gwałtu, przejmuje kontrolę nad statkiem wodnym, powietrznym lub nad publicznym środkiem transportu lądowego, sprowadzanie katastrofy w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym zagrażającej życiu lub zdrowiu wielu osób albo mieniu w wielkich rozmiarach, gwałt zbiorowy, gwałt wobec małoletniego poniżej lat 15 lub krewnego, gwałt ze szczególnym okrucieństwem, czynna napaść na funkcjonariusza publicznego, akty terrorystyczne, rozbój. Nieletni sprawca wyżej wymienionych przestępstw może odpowiadać na zasadach określonych w kodeksie karnym, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają, a w szczególności, jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne. Wątpliwości budzi fakt, że w Polsce nie ma zakładów karnych dla nieletnich, w związku z tym nieletni są osadzani w zakładach karnych dla młodocianych, a więc razem z dorosłymi, co jest sprzeczne z Regułami Pekińskimi.

Co więcej, ostatnia nowelizacja kodeksu karnego dopuściła przypadek nieletniego, który po ukończeniu 14 lat, a przed ukończeniem 15 lat, dopuścił się czynu zabronionego w postaci zabójstwa ze szczególnym okrucieństwem, w związku z wzięciem zakładnika, zgwałceniem albo rozbojem, w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie lub z użyciem materiałów wybuchowych (zob. art. 10 § 2 a k.k.). W tym przypadku nieletni odpowiada przez sądem karnym jako osoba dorosła, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają oraz zachodzi uzasadnione przypuszczenie, że stosowanie środków wychowawczych lub poprawczych nie jest w stanie zapewnić resocjalizacji nieletniego. Konarska-Wrzosek (2023) wyraża uzasadnioną wątpliwość, czy istnieje możliwość stawiania prognozy dotyczącej nieskuteczności środka sądowego, który nie będzie zastosowany wobec nieletniego.

Pojęciem, które od lat wywołuje dyskusje i kontrowersje wśród prawników i pedagogów, jest pojęcie demoralizacji (Harasimiak, 2001; Kania, 2016). Jest pojęcie nieostre, co więcej, ma odmienne znaczenie w pedagogice resocjalizacyjnej i w prawie. W pedagogice resocjalizacyjnej przyjęło się za Czapówem (1980) demoralizację rozumieć jako odmianę nieprzystosowania społecznego (obok zwichniętej socjalizacji i socjalizacji podkulturowej), która pojawia się wówczas, gdy dziecko prawidłowo zsocjalizowane dostaje się pod wpływy innej obyczajowości i kultury niż ta, w jakiej było wychowywane (np. pod wpływem emigracji ze wsi do miasta, z jednego kraju do innego, zmiany szkoły). Proces demoralizacji wiąże się więc z przewartościowaniem wartości tradycyjnych na rzecz nowych, do których jednostka nie potrafi się w pełni dostosować. Demoralizacja najczęściej zachodzi w okresie dojrzewania. Zauważalna jest zmiana kierunku socjalizacji, z pozytywnego na negatywny. Etymologia tego słowa wskazuje jednoznacznie na to, że żeby się zdemoralizować, to najpierw trzeba być moralnym.

Pojęcie demoralizacji w świetle ustawy o nieletnich ma o wiele szersze znaczenie niż w pedagogice resocjalizacyjnej. Można nim bowiem objąć każdego, kto

zachowuje się niezgodnie z normami obyczajowymi lub prawnymi. W ustawie nie ma bowiem definicji demoralizacji, są jedynie wymienione okoliczności, które świadczą o demoralizacji nieletniego. Są to takie zachowania, jak: dopuszczenie się czynu zabronionego, naruszanie zasad współżycia społecznego, uchylanie się od obowiązku szkolnego lub obowiązku nauki, używanie alkoholu, środków odurzających, substancji psychotropowych, ich prekursorów, środków zastępczych lub nowych substancji psychoaktywnych, zwanych w ustawie „substancją psychoaktywną”, czy uprawianie nierządu. W porównaniu z u.p.n. w aktualnej ustawie zniknęło żebractwo i włóczęgostwo, natomiast rozbudowano zachowania związane ze stosowaniem środków odurzających. Należy dodać, że nie jest to katalog zamknięty. Użycie w art. 4 zwrotu „w szczególności” mówi o tym, że zostały wymienione tylko przykłady zachowań świadczących o demoralizacji, ale każdy sędzia według własnego uznania może do tego katalogu dopisać inne zachowania świadczące o demoralizacji, np. oglądanie pornografii czy „niesłuchanie” rodziców. Poza tym zachowanie, które jest symptomem demoralizacji według jednego sędziego, zdaniem innego może nim nie być. Rodzi to obawy o przestrzeganie prawa nieletniego do równego traktowania. Co więcej, ustawa posługuje się zwrotem „wykazywanie przejawów demoralizacji”, co oznacza, że jednorazowe naganne zachowanie nie może być wystarczającą przesłanką do uruchomienia postępowania sądowego. Rodzi się pytanie: Jak długo muszą te symptomy się pojawiać, by uznać, że świadczą one już o demoralizacji? Demoralizacja ma bowiem charakter czynu ciągłego, który trwa do momentu formalnego zastosowania środka wychowawczego – natomiast jeśli zachowanie ustało i nie jest kontynuowane – to wątpliwa jest zasadność stosowania środków sądowych.

Naruszanie zasad współżycia społecznego znajdujące się w katalogu zachowań świadczących o postępującym procesie demoralizacji nieletnich to również kontrowersyjne pojęcie, zwłaszcza w kontekście zjawiska anomii społecznej w ponowoczesnym świecie. Wszechobecny hejt, zjawisko wyścigu szczurów, nazywanie kłamstw „narracją”, negatywne przykłady „ludzi sukcesu” itp., to zjawiska, które prowadzą do dezinformacji na temat tego, co jest normą, a co patologią, i, co za tym idzie, jakie obecnie obowiązują zasady współżycia społecznego. Zwłaszcza dotyczy to adolescentów, którzy są w zainteresowaniu sądu za zachowania, które w przypadku osób dorosłych nie stanowią przestępstwa. Jeśli nieletni nie mieli możliwości obserwowania w swoim środowisku działania zasad współżycia społecznego, to w sytuacji pociągania ich do odpowiedzialności za ich łamanie mogą potraktować to jako przejaw niesprawiedliwości, a więc czuć się skrzywdzeni przez wymiar sprawiedliwości. Dlatego ważne jest, by w regulacjach prawnych występowały pojęcia ostre i jednoznaczne, by mogłyby być zrozumiałe i oczywiste dla młodego człowieka.

Ustawa o nieletnich wprowadziła nową możliwość oddziaływania na nieletnich, którą można ocenić jako element o charakterze *diversion*. Zgodnie z obo-

wiązującymi przepisami dyrektor szkoły, do której uczęszcza nieletni, został wyposażony w nowe uprawnienia. W przypadku gdy nieletni wykazuje przejawy demoralizacji lub dopuścił się czynu karalnego na terenie szkoły lub w związku z realizacją obowiązku szkolnego lub obowiązku nauki dyrektor tej szkoły może, za zgodą rodziców albo opiekuna nieletniego oraz nieletniego, zastosować, jeżeli jest to wystarczające, środek oddziaływania wychowawczego w postaci pouczenia, ostrzeżenia ustnego albo ostrzeżenia na piśmie, przeproszenia pokrzywdzonego, przywrócenia stanu poprzedniego lub wykonania określonych prac porządkowych na rzecz szkoły. Oznacza to, że w tej sytuacji dyrektor nie musi zawiadamiać o sprawie sądu rodzinnego, do czego wcześniej był prawnie zobowiązany. Środków oddziaływania wychowawczego dyrektor nie może zastosować w przypadku, gdy nieletni dopuścił się czynu zabronionego wyczerpującego znamiona przestępstwa ściganego z urzędu lub przestępstwa skarbowego – tu konieczność zawiadomienia sądu jest obligatoryjna (zob. art. 4 § 4 u.w.r.n).

Możliwość dana dyrektorom szkół rozwiązania problemów ucznia w szkole można ocenić jako realizację systemu *diversion*, gdyż dyrektor może zaaranżować sytuację wychowawczą polegającą na tym, że adolescenta stawia się w sytuacji konieczności podjęcia decyzji – czy woli poddać się propozycjom rozwiązania problemu na terenie szkoły czy woli, żeby sprawa trafiła do sądu? Postawienie adolescenta w takiej sytuacji może być momentem zwrotnym, który spowoduje, że zacznie on doświadczać poczucia odpowiedzialności za siebie i swoje decyzje życiowe, co skłoni go do myślenia o swojej przyszłości. Kluczowa jest tu zgoda nieletniego – gdy wyrazi on zgodę na działania zaproponowane przez dyrektora, to rośnie prawdopodobieństwo, że to działanie wygeneruje pozytywne zmiany, np. w stosunku adolescenta do swoich obowiązków szkolnych. Idea jest więc wartościowa, jednakże są wątpliwości dotyczące unormowań prawnych. Otóż pojawiają się głosy krytyczne, które podnoszą następujące argumenty:

obecnie brakuje przepisów odnoszących się do pozycji szkoły w systemie oddziaływania wobec nieletniego, przepisów proceduralnych i wykonawczych w zakresie stosowania środków oddziaływania wychowawczego przez dyrektora szkoły, niejasno określone są kwestie właściwości dyrektora szkoły oraz zakres przedmiotowy zgody na zastosowanie środków oddziaływania wychowawczego (Korzeniowski, 2023, s. 63).

Artykuł 4 ust. 5 ustawy o nieletnich wskazuje również, że w przypadku gdy organ uprawniony do przeprowadzenia czynności wyjaśniających według przepisów kodeksu postępowania w sprawach o wykroczenia stwierdzi, że nieletni dopuścił się czynu karalnego wyczerpującego znamiona wykroczenia, może zastosować, jeżeli jest to wystarczające, środek oddziaływania wychowawczego w postaci pouczenia, zwrócenia uwagi, ostrzeżenia, przywrócenia stanu poprzedniego lub zawiadomienia rodziców albo opiekuna nieletniego lub szkoły, do której nieletni uczęszcza. Oznacza to, że np. Policja w tzw. drobnych sprawach nie musi zawi-

damiać sądu dla nieletnich, ma natomiast możliwość sięgnięcia po środki oddziaływania wychowawczego, co również można uznać za element *diversion*. Organami uprawnionymi do przeprowadzenia czynności wyjaśniających obok Policji są również takie instytucje, jak: prokurator, inspektor pracy, organy administracji rządowej i samorządowej, organy kontroli państwowej i kontroli samorządu terytorialnego, straże gminne i miejskie, jeżeli w zakresie swego działania, w tym w trakcie prowadzonych czynności, ujawniły wykroczenie (Drembkowski i Kowalski, 2023).

Możliwość zastosowania środków wychowawczych przez dyrektora szkoły czy inne organy jest szczególnie cenna, zważywszy że postępowanie przed sądem rodzinnym trwa dłuższy czas i od konfliktu z prawem do wydania orzeczenia sądowego upływa znaczny okres, co może niekorzystanie wpływać na postawę nieletniego. Szybka reakcja tych organów może być skuteczniejsza niż odroczone w czasie reakcja sądu. Poza tym powyższe uregulowania prawne mają spowodować ograniczenie wpływu do sądów drobnych spraw (Lorencka-Mierzwińska, 2022).

Wprowadzenie powyższych możliwości wymaga jednak przygotowania. Można się spodziewać, że dyrektorzy szkół posiadają kompetencje do rozwiązywania problemów wychowawczych, gdyż mają przygotowanie pedagogiczne. Jednakże tego samego nie można powiedzieć o policjantach czy pracownikach np. straży miejskiej. W tym zakresie należałoby zorganizować szkolenia, którymi powinni być objęci obowiązkowo wszyscy, którzy potencjalnie mogą mieć kontakt z nieletnimi.

Wobec nieletniego mogą być stosowane środki wychowawcze, środek poprawczy oraz środek leczniczy. W art. 7 ustawodawca wymienia katalog środków wychowawczych, jakie sąd dla nieletnich może zastosować wobec nieletniego. Są to:

- 1) upomnienie;
- 2) zobowiązanie do określonego postępowania, a zwłaszcza do naprawienia wyrządzonej szkody w całości albo w części, do zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, do wykonania prac społecznych, do przeproszenia pokrzywdzonego, do podjęcia nauki lub pracy, do uczestniczenia w odpowiednich zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym (w szczególności terapii uzależnień, psychoterapii, psychoedukacji) lub szkoleniowym, do powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, do powstrzymania się od kontaktowania się z pokrzywdzonym lub innymi osobami w określony sposób lub do zaniechania używania substancji psychoaktywnej;
- 3) nadzór odpowiedzialny rodziców albo opiekuna nieletniego;
- 4) nadzór organizacji społecznej, w tym organizacji pozarządowej (której celem statutowym jest praca z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, zapobieganie demoralizacji nieletnich lub pomoc w readaptacji społecznej nieletnich), pracodawcy albo osoby godnej zaufania udzielających poręczenia za nieletniego;

- 5) nadzór kuratora sądowego;
- 6) skierowanie do ośrodka kuratorskiego, a także do organizacji społecznej (w tym organizacji pozarządowej) lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, po uprzednim porozumieniu się z tą organizacją lub instytucją;
- 7) zakaz prowadzenia wszelkich pojazdów albo pojazdów określonego rodzaju;
- 8) przepadek przedmiotów pochodzących z czynu zabronionego;
- 9) umieszczenie w rodzinie zastępczej zawodowej specjalistycznej, która ukończyła szkolenie przygotowujące do sprawowania opieki nad nieletnim;
- 10) umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym;
- 11) umieszczenie w okręgowym ośrodku wychowawczym.

Wśród wymienionych środków wychowawczych po raz pierwszy pojawia się okręgowy ośrodek wychowawczy (dalej: OOW). Sąd rodzinny może orzec umieszczenie w okręgowym ośrodku wychowawczym nieletniego, który dopuścił się czynu karalnego, jeżeli przemawiają za tym stopień demoralizacji nieletniego oraz rodzaj czynu karalnego, sposób i okoliczności jego popełnienia, zwłaszcza gdy inne środki wychowawcze okazały się nieskuteczne lub nie rokują resocjalizacji nieletniego. Wśród przesłanej uzasadniających umieszczenie w OOW znajdują się również: chuligański charakter czynu karalnego, działanie w sposób zasługujący na szczególne potępienie, działanie pod wpływem substancji psychoaktywnej, popełnienie czynu karalnego na szkodę osoby bezradnej, niepełnosprawnej, chorej lub w podeszłym wieku. W szczególnie uzasadnionym przypadku sąd rodzinny może orzec umieszczenie w okręgowym ośrodku wychowawczym nieletniego, który uchyla się od wykonywania środka wychowawczego polegającego na umieszczeniu w młodzieżowym ośrodku wychowawczym a w chwili orzekania ukończył 13 lat, jeżeli przemawia za tym stopień demoralizacji nieletniego, a inne środki wychowawcze okazały się nieskuteczne lub nie rokują resocjalizacji nieletniego (zob. art. 14 u.w.r.n.).

Potrzeba powstania nowej placówki była zauważalna zwłaszcza w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych (dalej: MOW), gdyż znajdowali się w niej nieletnich umieszczani przez sąd na podstawie przepisu o demoralizacji (dlatego nie mogli być kierowani do zakładów poprawczych), a którzy swoim zachowaniem dezorganizowali pracę w ośrodku, demoralizowali innych wychowanków, notorycznie uciekali z ośrodka, czasami nawet stwarzali realne zagrożenie dla innych.

Zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości od 1 września 2022 roku dziesięć wybranych zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich zostało przekształconych na okręgowe ośrodki wychowawcze. Nie są to więc placówki, które zostały zorganizowane „od podstaw”, a kadra w niej pracująca ma wieloletnie doświadczenie zawodowe. Za zasadnością powstania tych ośrodków przemawia fakt, że

bardzo szybko od wejścia w życie ustawy zostały one zapełnione wychowankami, zwłaszcza tymi, którym decyzją sądu zamieniono środek wychowawczy z MOW na OOW, najczęściej z uwagi na notoryczne ucieczki z MOW (Górecki i in., 2023). OOW działają na podstawie Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 31 sierpnia 2022 roku w sprawie funkcjonowania okręgowych ośrodków wychowawczych, zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich i podlegają Ministerstwu Sprawiedliwości. Dlatego pod względem zasad funkcjonowania i stopnia zabezpieczenia (np. przed ucieczką) okręgowy ośrodek wychowawczy, mimo że jest środkiem wychowawczym, to bardziej przypomina zakład poprawczy. Ośrodki te są przeznaczone dla nieletnich w normie intelektualnej, jak również dla nieletnich z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim oraz umiarkowanym.

Środkiem poprawczym jest umieszczenie w zakładzie poprawczym. Sąd rodzinny może orzec umieszczenie w zakładzie poprawczym nieletniego, który dopuścił się czynu karalnego określonego przez kodeks karny jako przestępstwo lub przestępstwo skarbowe, jeżeli przemawiają za tym wysoki stopień demoralizacji nieletniego, rodzaj czynu karalnego, sposób i okoliczności jego popełnienia, a zwłaszcza gdy środki wychowawcze okazały się nieskuteczne lub nie rokują resocjalizacji nieletniego. Wobec nieletniego, który dopuścił się jednego z 10 czynów, za które mógłby odpowiadać jako osoba dorosła, które wcześniej zostały już wymienione, w szczególnie uzasadnionym przypadku, jeżeli przemawiają za tym bardzo wysoki stopień demoralizacji nieletniego, rodzaj czynu karalnego, sposób i okoliczności jego popełnienia, właściwości i warunki osobiste nieletniego, jego postawa i zachowanie oraz przebieg dotychczasowego procesu resocjalizacji, orzekając umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym, sąd rodzinny może:

- 1) zagrozić przedłużeniem wykonywania środka poprawczego po ukończeniu przez nieletniego 21 lat, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez nieletniego 24 lat;
- 2) orzec, że środek poprawczy będzie wykonywany po ukończeniu przez nieletniego 21 lat, do ukończenia przez nieletniego określonego wieku, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez nieletniego 24 lat (zob. art. 15 § 6 u.w.r.n.).

Wydłużenie możliwości wykonywania zakładu poprawczego wydaje się jawnie sprzeczne z regułą, która mówi o stosowaniu izolacji nieletniego przez jak najkrótszy czas i jest elementem modelu retributywnego. Chciałabym zauważyć, że nieletni pod rządami u.p.n. mógł trafić do ZP w wieku 13 lat i jeśli opuszczał go, mając 21 lat, to przebywał w nim 8 lat, a jeśli trafił do ZP w wieku 17 lat, to maksymalnie mógł być w nim 4 lata. Teraz ten czas może się wydłużyć – w pierwszym przypadku do 11 lat, a w drugim do 7 lat. W przypadku dorosłych tak wysokie wyroki są oceniane jako bardzo surowe. Zaostrzenie niniejszych przepisów jest również w sprzeczności z regułą dekryminalizacji.

Coraz częściej spotykamy się z przypadkami nieletnich, którzy wymagają opieki i leczenia psychiatrycznego. Depresje, zaburzenia psychiczne, uzależnienia, kryzysy psychiczne związane z doświadczeniami traumatycznymi coraz częściej są udziałem adolescentów i nie omijają nieletnich, a często stanowią samoistne źródło wchodzenia w konflikt z prawem i obyczajowością. W takich sytuacjach sądy powinny wykorzystywać środki lecznicze. Środkiem leczniczym jest umieszczenie nieletniego w zakładzie leczniczym, w którym są udzielane nieletnim świadczenia zdrowotne z zakresu opieki psychiatrycznej lub leczenia uzależnień. Sąd rodzinny może orzec środek leczniczy w przypadku stwierdzenia u nieletniego choroby psychicznej, innego zakłócenia czynności psychicznych lub uzależnienia (zob. art. 17 u.w.r.n.). Środek leczniczy wykonuje się w zakładzie leczniczym dysponującym warunkami zabezpieczenia podstawowego, wzmocnionego lub maksymalnego zabezpieczenia. Słabość systemu polega na tym, że zmiany w przepisach prawnych nie pociągają za sobą zwiększenia liczby miejsc w szpitalach, w których nieletni mogliby otrzymać profesjonalną pomoc, a których od wielu lat jest stanowczo za mało w stosunku do potrzeb.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Nowa ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich w wielu miejscach powiela unormowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. Jednakże występują zmiany, które można nazwać zmianami zasadniczymi.

W ustawie znalazły się przepisy, które można ocenić jako wprowadzenie elementów systemu *diversion*. Jednakże, w mojej ocenie, wprowadzone możliwości reakcji dyrektorów szkół i organów prowadzących postępowanie wyjaśniające na negatywne zachowania nieletnich trudno uznać za rozwiązania, które są wystarczające z punktu widzenia osiągnięcia celów resocjalizacyjnych. Poza tą możliwością należy wprowadzić szerszy katalog środków pozasądowych, które mogłyby być uznane za środki alternatywne, o których mówią Reguły Pekińskie. W dalszym ciągu w Polsce brak jest wyspecjalizowanych organów pozasądowych, które mogłyby kompleksowo reagować w przypadku zaobserwowanego wchodzenia przez adolescenta w konflikt z prawem i obyczajowością poprzez organizowanie pomocy rodzinie (np. przez szkolenia w zakresie podnoszenia kompetencji rodzicielskich lub treningów uwrażliwiających na potrzeby dziecka) lub poprzez bezpośrednią pracę wychowawczo-terapeutyczną z adolescentem. W ostatnich latach organizacje pozarządowe, które w swoich statutach miały wyznaczone zadania związane z profilaktyką, resocjalizacją czy szerzej edukacją młodego pokolenia, borykały się nie tylko z problemami finansowymi, ale również z nieprzychylnością władz samorządowych i dlatego były zmuszane do ograniczenia swojej działalności.

Ustawodawca, co prawda, utrzymał dotychczasowe elementy modelu sprawiedliwości naprawczej, jednak nie obserwuje się żadnych zmian w unormowaniach prawnych, które pozwalałyby spodziewać się, że zwiększy się częstotliwość sięgania po te środki przez sądy. Sędziowie już pod rządami u.p.n. mieli bowiem możliwość stosowania mediacji czy zobowiązania nieletniego do określonego postępowania, ale czynili to niezbyt często (Szczepanik i in., 2018).

Część zarejestrowanych zmian należy ocenić jako idące w kierunku pogłębiania się modelu retrybutywnego, w którym podstawowym środkiem oddziaływania jest surowe karanie i odwoływanie się do zasady sprawiedliwej odpłaty. Są to następujące zmiany:

- obniżenie wieku odpowiedzialności karnej nieletnich za najbardziej poważne przestępstwa (od 14. roku życia);
- wydłużenie, w niektórych sytuacjach, czasu wykonywania środka poprawczego do 24. roku życia;
- powstanie okręgowych ośrodków wychowawczych, będących pod zarządem Ministerstwa Sprawiedliwości, które są środkiem wychowawczym, ale zostały zorganizowane na wzór zakładów poprawczych.

W związku z powyższym ocena nowych uregulowań prawnych nie może być jednoznaczna – należy stwierdzić, że są one w swojej wymowie przynajmniej niekonsekwentne. Trzeba zauważyć, że uregulowania prawne stanowią jedynie ramy, w których muszą się poruszać podmioty bezpośrednio stosujące to prawo. To, jak to prawo będzie wprowadzone w życie, zależy nie tylko od kompetencji sędziów, ale również od wszystkich podmiotów zaangażowanych w pracę edukacyjną i resocjalizacyjną młodego pokolenia, jak również środków finansowych kierowanych na zaspokajanie potrzeb istniejących w tym zakresie pracy wychowawczo-terapeutycznej (zatrudnianie specjalistów, wyposażenie bazy lokalowej, poprawienie warunków materialnych nieletnich i ich rodzin).

Poza tym ważne jest rozpowszechnienie wiedzy na temat nowych zasad postępowania z nieletnimi w celu podnoszenia świadomości prawnej społeczeństwa, zwłaszcza pedagogów, nauczycieli, rodziców, gdyż to oni mają obowiązek edukowania w tej materii dzieci i młodzież, bowiem w przeciwnym wypadku prawo nie wypełnia swojej funkcji prewencyjnej.

BIBLIOGRAFIA

- Banaszak, P., Burdziak, K. (2019). *Standardy postępowania z nieletnimi – raport z badania*, Instytut Wymiaru Sprawiedliwości. Pobrane 18 listopada 2023 z: https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2019/10/IWS_Banaszak-P.-Burdziak-K._Standardy-post%C4%99powania-z-nieletnimi-raport-z-badania.pdf
- Czapów, C. (1980). *Wychowanie resocjalizujące. Elementy metodyki i diagnostyki*. PWN.

- Drembkowski, P., Kowalski, G. (red.) (2023). *Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich*. C.H. Beck.
- Elrod, P., Ryder, R. (1999). *Juvenile Justice. A Social, Historical and Legal Prospective*. Gaithersburg, Maryland.
- Górecki, P., Kobes, P., Konarska-Wrzosek, V. (2023). *Wspieranie i resocjalizacja nieletnich. Komentarz*. Wolters Kluwer.
- Gromek, K. (2001). *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*. Wydawnictwo Prawnicze PWN.
- Harasimiak, G. (2001). *Demoralizacja jako podstawowe pojęcie postępowania z nieletnimi*. Szczecińskie Wydawnictwo Archidiecezjalne Ottonianum.
- Kania, A. (2016). *Demoralizacja jako pojęcie kontrowersyjne. Uwagi na tle ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*. *Studia Prawnicze KUL*, 3/67, 71–96. Pobrane 22 listopada 2023 z: <https://czasopisma.kul.pl/index.php/sp/article/view/5063/4884>.
- Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz.U. 2001 Nr 106, poz. 1148 z późn. zm.).
- Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. 1964 Nr 8, poz. 59 z późn. zm.).
- Konarska-Wrzosek, V. (red.) (2023). *Kodeks karny. Komentarz*. Opublikowano: LEX/el.
- Konwencja o Prawach Dziecka (Dz.U. 2000 Nr 2, poz. 11).
- Korzeniowski, Ł. (2023). Instytucja stosowania środków oddziaływania wychowawczego przez dyrektora szkoły w nowej ustawie o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Uwagi de lege lata i de lege ferenda. *Prokuratura i Prawo*, 2, 43–66. Pobrane 14 listopada 2023 z: <https://www.gov.pl/web/prokuratura-krajowa/numer-2-2023>
- Kusztal, J. (2008). *System resocjalizacji młodzieży niedostosowanej społecznie w Polsce i Niemczech*. WAM.
- Lorencka-Mierzwińska, J. (2022). *Odpowiedzialność karna nieletnich w świetle ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich*. Opublikowano: LEX/el.
- Mudrecka, I. (1999). *Instytucjonalne formy pracy resocjalizacyjnej*. Wyd. Uniwersytetu Opolskiego.
- Muskała, M. (2014). *Diversion w wymiarze sprawiedliwości wobec nieletnich w Anglii i Walii. Resocjalizacja Polska*, 8, 27–42.
- Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 31 sierpnia 2022 r. w sprawie funkcjonowania okręgowych ośrodków wychowawczych, zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich (Dz.U. 2022, poz. 1897).
- Stańdo-Kawecka, B. (2007). *Prawo karne nieletnich. Od opieki do odpowiedzialności*. Oficyna a Wolters Kluwer business.
- Szczepanik, R., Jaros, A., Staniaszek, M. (2018). *Sąd nad demoralizacją nieletnich. Konteksty wychowawcze*. Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. Nr 35, poz. 228, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. poz. 1700).

Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 sierpnia 2022 r. w sprawie przekształcenia zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich w okręgowe ośrodki wychowawcze (Dz.U. poz. 167).

ACT ON SUPPORT AND RESOCIALIZATION OF MINORS FROM THE PERSPECTIVE OF CONTEMPORARY TRENDS IN DEALING WITH MINORS

Introduction: On September 1, 2022, the Act on Support and Resocialization of Juveniles entered into force, which replaced the almost 40-year-old Act on Proceedings in Juvenile Cases, which was already considered outdated and inadequate to the realities of the 21st century.

Research Aim: The aim of the presented considerations is to interpret selected provisions of the Act on the Support and Resocialization of Juveniles from the perspective of social rehabilitation practice. The issue concerns whether the current legal regulations regarding minors are preventive measures in dealing with minors. In addition, it is important to spread knowledge about new rules for proceedings with minors in order to raise the legal awareness of society, especially educators, teachers and parents, because they are obliged to educate children and young people in this matter, otherwise the law does not fulfill its preventive function.

Evidence-based Facts: The new Act on Support and Resocialization of Juveniles duplicates the provisions of the Act on Proceedings in Juvenile Matters in many places. However, there are changes that can be called fundamental. These include the introduction of a lower limit of responsibility for minors, lowering the age of criminal responsibility for minors for the most serious crimes, the possibility of extending the duration of correctional measures in specific situations, the creation of district educational centers, equipping school principals and bodies conducting explanatory proceedings with the competence to use educational measures.

Summary: The assessment is not clear, as the new regulations introduce rules corresponding to the retributive model. In addition, the legislator maintained elements of the care model and the restorative justice model. The act also includes provisions that can be assessed as introducing elements of the diversion system.

Keywords: minors, Act on Support and Rehabilitation of Juveniles, diversion system, decriminalization, deinstitutionalization